

A világbirodalom és a kettős monarchia

Frank Tibor: *Viktória királynő kezeihez. Az osztrák–magyar kiegyezés brit tükrében 1865–1870. Gondolat Kiadó, Budapest, 2019. 352 oldal*

A nemzetközi kapcsolatok történetének és historiográfiájának sem itthon, sem a világban nincsenek olyan régi tradíciói, mint a diplomáciatörténet művelésének. A Jeremy Bentham által 1789-ben alkotott *international* szó Magyarországon csak 1854-ben jelent meg, és akkoriban a nemzetközi kapcsolatok alatt mindenhol a nemzetközi kereskedelem és a nemzetközi pénzügyek intézését értették.¹ A 20. század elején megjelenő tömegkommunikációs csatornák és az információáramlás sebességének növekedése a nemzetközi kapcsolatok vizsgálati szempontjait is átalakították, amire kitűnő példa a francia René Remond 1962-ben megjelent kétkötetes munkája,² melyben a nemzetközi kapcsolatok története olyan tényezők vizsgálatából áll össze, mint a kivándorlás, a külkereskedelem, az irodalmi munkák fordítása és fogadtatása, a sajtó és a sajtót olvasó közönség, a nemzetközi turizmus, az egyéni, tudományos, kulturális kapcsolatok.

Frank Tibor legújabb kötete alapvetően Remond metodikáját követi, amit nagyon jól

tesz, mert így sokszínű, többirányú és több-rétegű elemzés született. Az új- és legújabb kori amerikai és brit történelem, valamint az amerikai–magyar és a brit–magyar kapcsolatok vezető kutatója tollából valójában egy cím alatt tematikus szempontból szorosan összefüggő két kötet látott napvilágot: egy alapos és kitekintésében nehezen fölülmúlható elemzés a kiegyezés brit fogadtatásáról és egy forrásközlés Robert Burnett David Morier³ angol diplomata 1866 telén és tavaszán készített feljegyzéseiről. A két rész szoros összefüggését jelzi, hogy a szerző a közölt források mellett külön is ír a bécsi brit nagykövetségről és Morier pesti tevékenységéről. (101–110. old.)

A forrásközlést tartalmazó függelék mellett a kötet öt tematikus fejezetre oszlik (Európa és a kiegyezés; A külügyek az 1860-as évek brit politikai gondolkodásában, különös tekintettel a Habsburg Monarchiára; Ausztria–Magyarország marketingje; Ausztria–Magyarország képe; Országimázs és képpalkotás). Az öt fejezet gerince a harmadik rész, ahol a szerző által korábban is használt⁴ és láthatólag kedvelt *marketing* kifejezés koherens és részletes tartalmi kontextusba kerül azzal, hogy a fejezeten belül tizenhárom tematikus egység járja körül a brit–osztrák–

¹ Bán D. András: *Illúziók és csalódások. Nagy-Britannia és Magyarország 1938–1941.* Budapest, 1998. 13–14.

² Remond, René: *L'Etats-Unis devant l'opinion française, 1815–1852. Vols. 2.* Paris, 1962. VIII–962.

³ Robert Burnett David Morier (1826–1893): Brit diplomata család sarja, az oxfordi Balliol College-ban töltött egyetemi évei után 1853-ban fizetés nélküli attasé Bécsben, majd ezután huszonhárom éven át különböző német nyelvű országokban teljesített diplomáciai szolgálatot. 1862-ben a bécsi angol követség kinevezett másodtitkára, majd 1865-től megbízott kiküldött. Nagy szerepet játszott az

1866–1867-es angol–osztrák vámtarifa egyezményes és államközi szerződés megkötésében. 1866 elején több alkalommal is járt Pesten, az erről szóló diplomáciai jelentéseinek egy része a brit uralkodóhoz is eljutott. Lisszaboni és madridi követi megbízásai (1876–1884) után szentpétervári brit nagykövetként (1884–1893) fejezte be diplomáciai pályafutását. Életéről bővebben: *Dictionary of National Biography* (DNB, Vol. 13. 950.)

⁴ Vö. Frank, Tibor: *Marketing Hungary. Kossuth and the Politics of Propaganda.* In: Péter, László – Rady, Martyn – Sherwood, Peter (eds.): *Lajos Kossuth Sent Word... Papers delivered on the occasion of the bicentenary of Kossuth's birth.* London, 2003. 221–249.

magyar kapcsolati hálók legszélesebb körét. A szerző, véleményem szerint helyesen, követte az angol nyelvű, vonatkozó történeti munkák metodológiáját, előszavában (9–12. old.) és összegzésében (217–219. old.) ismereti olvasójával hipotéziseit, vizsgálati szempontjait, fontosabb megállapításait és historiográfiai szempontú értékeléseit. A kötet szerkezete mindehhez szigorúan és pontosan illeszkedik, a források és szakirodalom mennyisége imponáló (862 jegyzet), és annak minőségi felhasználása sem hagy kívánni valót maga után.

A szerző egyik alapvetése szerint a brit liberális külpolitikai gondolkodás az 1860-as években a birodalmi érdekek és a be nem avatkozás tengelye mentén haladt, amelyet az 1866-os porosz–osztrák háború annyiban módosított, hogy a britek kezdetben osztrák győzelemre számítottak, de később elfogadták a leendő német nagyhatalom létét. Ez ugyanis illeszkedett az oroszellenes európai egyensúly politikába, mint ahogyan egy erős dunai Monarchia támogatása is. A Magyarországról és a magyarokról alkotott kép is ennek a nagyobb problémának a kontextusában jelent meg, sohasem önállóan, és a brit rokonszenv (amikor éppen kimutatható volt) nem az önálló magyar államiság, hanem a magyarság felé irányult. Ilyen összefüggésben a kiegyezés brit megítélése is sajátos volt. A szerző szerint: „A brit politikai gondolkodásban 1867 úgy jelenik meg, mint 1848 eredményeinek a megvalósulása. 1848-at annyiban ismerik el, amennyiben törekvései 1867-ben valóra váltak. Brit szempontból tehát 1848 nem más, mint 1867 visszavetítése a múltba, valami, amit szívesen elismernek, amellyel azonosulnak.” (10. old.) A porosz–osztrák háború után a britek a kiegyezés megkötésében döntő szerepet tulajdonítottak a magyar politikai nyomásnak (jelesül Deáknak és „pártjának”), ugyanakkor hangsúlyozták, hogy a kiegyezés megkötésére talán nagyobb szüksége volt Ausztriának, és a magyarok számára az nem jelentett feltétlenül sikert.

Ezen a ponton a szerző is összegzi véleményét a kiegyezés értékelésével kapcsolatban, ami jórészt egybevágt a vonatkozó hazai és nemzetközi történeti narratívákkal. Pozitívumként említi azt, hogy a kiegyezés elősegítette Magyarország kapitalista fejlődését, biztosította a zsidóság egyenjogúságát, a liberális légkör megerősödését és a magyarság számára itthon és a nemzetközi porondon is kvázi nagyhatalmi státuszt biztosított. Ugyanakkor a kettős Monarchia nagyobb etnikai csoportjai nem kaptak a magyarokhoz és a németekhez (osztrákokhoz) hasonló jogokat, és az egyoldalú osztrák–magyar–német külpolitikai és katonai orientáció és szövetség baljós jövőképet vizionált. Az Osztrák–Magyar Monarchián belüli gazdasági munkamegosztás megőrizte a Magyar Királyságon belül a mezőgazdaság túlsúlyát, és Budapest fejlettsége éles kontrasztba került a vidékhez képest.

A kiegyezés kapcsán a magyarság iránt táplált brit rokonszenvet az a liberális felfogás is alátámasztotta, hogy a magyarok helyi öngazgatásért folyó harca (Ausztriával szemben) nem más, mint a helyi autonómiaért folyó harc, amelynek a brit történelemben nemes és magas reputációjú hagyományai voltak. A korabeli osztrák–magyar viszonyokat és tárgyalásokat előszeretettel hasonlították az angol–ír problémához, hangsúlyozva és az írek felé mintegy üzenetnek is szánva, hogy a magyarok számára a kiegyezés diadal, mert törvényes megoldást jelent az Ausztriával fennálló problémákra. Frank Tibor ebben a tekintetben kiemeli, hogy Morier feljegyzései azt mutatják, a brit kormány jól informált volt a kiegyezés politikai vonatkozásairól, különösen az 1865–1867 közötti előkészítő szakasról. 1866. február 3-án a budai várban megtartott bálon Morier-nek lehetősége nyílt hosszabb beszélgetést folytatnia Ferenc Józseffel, melyről másnap részletesen beszámolt Lord Bloomfield bécsi brit nagykövetnek. Soraiból kiderül, hogy Morier nagyon is tisztában volt a brit birodalmi vezetésnek az osztrák–magyar kiegyezéssel kapcsolatos álláspontjával, amit

látszólag sajátjaként interpretált: „Elmondtam, hogy csupán megfigyelőként vagyok jelen, mindazonáltal nem csinállok titkot abból, hogy mi a jelen kérdéssel kapcsolatos saját véleményem, azaz, hogy nemcsak a magyarok, de a birodalom egésze és az európai család minden tagja számára is kiemelkedő fontosságú cél az, hogy az új elrendezés, bármilyen legyen is az, ne veszélyeztesse az osztrák monarchia integritását, és ha a magyarok nem képesek felfogni a rájuk bízott ügyek fontosságát, és úgy viselkednek, hogy az a birodalom felbomlásához vezet, nemcsak kockáztatják Európa érdekeit, de eljártsszák rokonszenvét is. Hozzátettem, hogy találkoztam olyan magyar liberálisokkal, akik élénken érdeklődnek az észak-amerikai államok iránt, vettem a bátorságot, és felhívtam a figyelmüket a végzetre, amely az elszakadás elvének az erőltetéséből következett, és azokra a rettenetes lépésekre, amelyekre a hatalmas nemzetközösség kényszerült, hogy megmentse önmagát a feldarabolástól. Végül azt mondtam, hogy a jelenlétem minden esetben alaposan meg kellett, hogy győzze a velem kapcsolatba került magyarokat arról, hogy nem minden angol látja a magyar ügyeket Kossuth úr szemével.” (270–272. old.) A korabeli brit sajtóban a kiegyezéssel kapcsolatban az egyik preferált téma a nemzeti-ségi kérdés volt, amely kapcsán a sokszor beazonosíthatatlan cikkírók kivétel nélkül felismerték annak súlyát és szerepét, ugyanakkor a szerző szerint „itt ultramagyarbarát tendenciák csaptak össze szélsőséges pánszláv nézetekkel”. (11. old.) 1867 után az Osztrák–Magyar Monarchia fontosnak tartotta a brit közvélemény megnyerését, manipulálását, és ehhez két transzfer intézményt használtak: a londoni osztrák nagykövetséget (főként Apponyi Rudolf gróf nagykövetsége idején) és a bécsi külügyminisztérium sajtóosztályát. Az Osztrák–Magyar Monarchia szerteágazó szigetországbeli propagandáját erősítette, hogy ekkorra már Kossuth Lajos és köre visszavonult az angol politikából, ugyanakkor Bécs propagandája sem volt túl modern. Továbbra is inkább a brit

politikai elite, mintsem a szélesebb közvéleményre összpontosítottak a metternichi hagyományok nyomvonalán. A kiegyezés körüli sajtóaktivitás nem csupán Angliában volt érezhető. A szerző jó érzékkel nem csupán az egyirányú transzfereket vizsgálja, hanem a brit jelenléte Bécsben és Pesten is, sőt arra is kitér, hogy a magyar konzervatívok 1865-ben indított új sajtóorgánuma (*Die Debatte* Bécsben, *Magyar Világ* Pesten) is az angolok rokonszenvére pályáztak. Talán kissé vitatható a szerző azon megállapítása, hogy a témával kapcsolatos brit publicisztikai termés a korszak brit közgondolkodásának megértésében a leginkább megbízható mérce még akkor is, hogyha a cikkek, pamfletok, könyvek szerzői közül nem lehet mindenkit azonosítani. A beazonosított szerzők politikai irányultságai (melyeket Frank Tibor nagy pontossággal és szorgalommal jelez), valamint a kötet végén a sajtótermékek politikai és vallási kötődéseinek jelzetei (320–321. old.) ugyanis éppen azt mutatják, hogy a sajtó által rekonstruált kép sokszínű ugyan, de mégiscsak mozaikszerű és biztosan nem teljes. Mindazonáltal úgy tűnik, ennél teljesebb képet nehéz lenne felvázolni.

A recenziens számára különösen értékesek és érdekesek a szerző historiográfiai, értelmezésbeli kitekintései, magyarázatai, például a kiegyezés fogalmának értelmezési tartományait illetően. Frank Tibor néhány szemléletes korabeli és későbbi, történelmi vélekedés (Deák Ferenc, R. J. W. Evans, Péter László, Alan Sked, Jean Bérenger) bemutatásán keresztül bizonyítja, hogy milyen különbségek vannak a kiegyezés szó német megfelelője (*Ausgleich*), mely inkább *kiegyenlítésként* értendő, valamint az angol *compromise* fogalom között, mely utóbbi elterjedt az *agreement* és a *settlement* jelentésétől. (12. old. 3–7. jegyzetek) A kiegyezés brit és kontinentális értelmezései körüli vitának értő áttekintése csak megerősíti a szerző „önvallomását”, miszerint a kiegyezés brit megítélése évtizedek óta foglalkoztatja, és régóta tervezte a most magyar nyelven napvilágot látott kötetet. Ugyanakkor elismeri,

hogy vélhetően nem lehet a témáról teljes képet alkotni: „Az 1860-as években az osztrák birodalom gondjai a brit közvéleménynek csak kis szeletét foglalkoztatták. Számos gazdasági, társadalmi és politikai ok miatt Nagy-Britannia csak csekély érdeklődést tanúsított Közép-Európa iránt, és az a kevés információ, amelyet kapott, nem alakított ki egyöntetű képet sem az egyének szintjén, sem országosan. A kép mozaikszerű volta részben az információs rendszer hiányosságainak tudható be. Elmondhatjuk, hogy míg a brit közvélemény az 1848–49-es magyar forradalom és szabadságharc iránt őszintén és komolyan érdeklődött, az 1866–67-es közlések, nyilatkozatok nem jelentenek sokkal többet, mint egyéni véleményeket, illetve nagy ritkán azok összességét.” (219. old.)

A *Viktória királynő kezeihez* című kötet mégis talán a legközelebb jár a kiegyezéssel kapcsolatos brit vélekedések teljes spektrumához. A modern szemléletű és a nemzet-

közi kapcsolatok történeti vizsgálati szempontjait meggyőzően érvényesítő munka jó eséllyel bekerül a téma magyar nyelvű alapműveinek sorába. Szakkönyvként és forrásközlésként is hasznosan forgatható, és nem csupán a témában kutató és publikáló hazai és külföldi történészek számára, de a szélesebb olvasóközönség körében is. A szerző jegyzetapparátusa közli a mérvadó korabeli és modernebb, magyar és idegen nyelvű szakirodalmat, ami nagy hasznára lesz az angol történelemmel és civilizációval, a nemzetközi kapcsolatokkal, külpolitikával, diplomáciával foglalkozó egyetemi hallgatóknak és szakembereknek. Frank Tibor kötete friss és új sarokpontja a nemzetközi kapcsolatok történetével foglalkozó és újabb szempontokat érvényesítő hazai szakirodalomnak. Köszönet a szerzőnek ezért.

BARTA RÓBERT